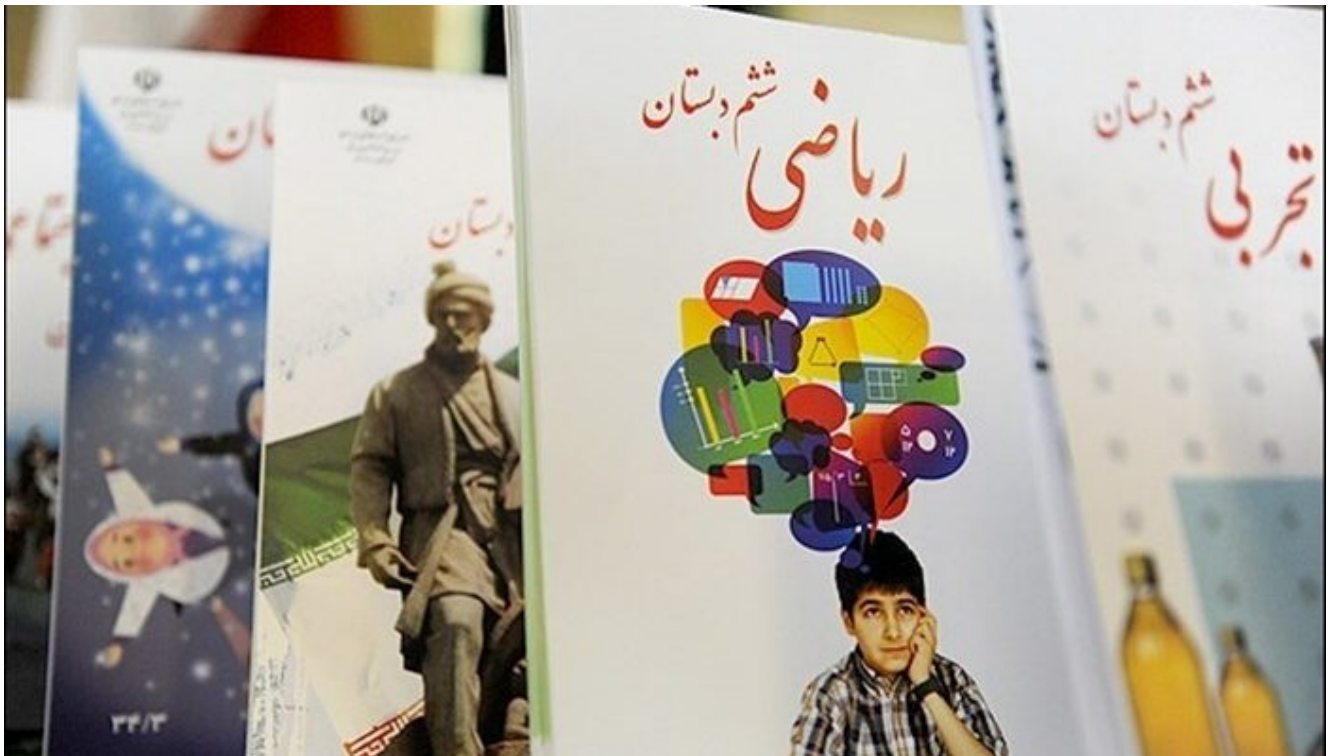


معرفی و بررسی کتاب رفتارهای جنسیت زده در کتاب های درسی ایران



نویسنده: ستاره مظفری

نشریه آزادی اندیشه، شماره ۲، بهمن ۹۴، صفحه ۱۷۵ تا ۱۷۸

جدیداً مجموعه‌ی اسلام‌شناسی دانشگاه بن کتابی منتشر کرده به نام رفتارهای جنسیت زده در کتاب‌های درسی ایران. [1] این کتاب پژوهش تطبیقی به روش تحلیل محتوای کیفی است که بین دو کتاب فارسی پنجم دبستان سال ۱۳۵۴ درمقایسه با فارسی پنجم دبستان سال ۱۳۹۰ انجام شده است. خورشید خدابخش رشاد، نویسنده کتاب، سعی کرده از غرض‌ورزی‌های رایج در مقایسه کتاب‌های قبل و بعد از آگاهانه از کتب درسی برای ترویج انقلاب بپرهیزد. او نشان می‌دهد که چگونه دو حکومت آگاهانه یا نا نقش‌های جنسیتی مطلوب خود بهره می‌جویند. او برای اثبات این موضوع از نظریه‌های قدرت-سلطه و حکومت‌مندی [2] فوکو و نظریه‌ی اقتدار (هژمونی) [3] گرامشی استفاده می‌کند.

نویسنده همچنین با استفاده از نظریه‌های مدرن کویر فمینیستی و مردبودگی و اجتماعی شدن زنانه و مردانه، اجتماع همجنس [4] و اجتماع دو جنس را تحلیل می‌کند. او بر اساس نظریه‌های افسانه نجم آبادی [5] تحلیل می‌کند که تا قبل از حکومت پهلوی، ایران اجتماعی همجنس داشت و در دوران پهلوی با دایر شدن کافه‌ها، سالن‌های رقص و نمایش و سینماها جامعه از حالت اجتماع همجنس به حالت

اجتماع دو جنس درآمد. در ادامه نشان داده می‌شود که چگونه حکومت پهلوی خواسته (هژمونی) و یا ناخواسته (حکومت‌مندی) در کتاب های درسی به تبلیغ نقش‌های جنسیتی فرنگی و اجتماع دوجنس می‌پردازد. از طرف دیگر در این تحقیق به بررسی کتاب درسی ۱۳۹۰ پرداخته می‌شود. نویسنده نشان می‌دهد که چگونه در این کتاب تلاش شده است تا نقش‌های جنسیتی منطبق با نظام حکومتی باشند. به نظر نویسنده، کتاب سال ۱۳۹۰ خواسته (هژمونی) و یا ناخواسته (حکومت‌مندی) سعی در ترویج اجتماع همجنس دارد. در این کتاب زنان معمولاً در خانه، بازار (در حال خرید) و یا مدرسه با زنان دیگر نشان داده می‌شوند و مردان با مردان در محل کسب، خانه و خیابان و مدرسه

همچنین نویسنده با استفاده از نظریه‌های فمینیستی به تحلیل و نقد دوجنسگرایی به عنوان حالت طبیعی [6] می‌پردازد و نشان می‌دهد چگونه در هر دو کتاب به دو روش کاملاً متفاوت، خواسته (هژمونی) و یا ناخواسته (حکومت‌مندی) دوجنس‌گرایی به عنوان حالت طبیعی رابطه افراد مطرح شده است. از آنرو که در هر دو کتاب فقط به جنسیت مرد و زن اشاره شده است، نویسنده فقط به بررسی نقش‌ها و رفتارهای این دو جنسیت پرداخته است.

بعد از مقدمه و بخش روش‌شناسی و نظریه‌ی کتاب، بخش تحلیلی سه قسمتی شروع می‌شود. قسمت اول به مشاغل و مناصب، قسمت دوم به بازنمایی زنان در مقایسه با مردان و قسمت آخر به روابط بین آنها می‌پردازد دانش‌انها بر مبنای جنسیت آن

براساس آنچه در بخش اول کتاب مورد بررسی قرار می‌گیرد زنان در کتاب درسی سال ۱۳۵۴ فقط در سه نقش ملکه و مادر و یک بار هم در تصویری بسیار کوچک به عنوان ورزشکار نمود پیدا می‌کنند. آنان در این نقش‌ها وابسته به مردان هستند. حتی اگر داستانی تاریخی بیان شده است که در آن زنان نقش برجسته‌تری داشته‌اند، این نقش از آنان گرفته شده است. زنان در کتاب سال تحصیلی ۱۳۵۴ حتی به عنوان ملکه در نقش کلیشه‌ای زن به عنوان تربیت کننده مردان نمایان شده‌اند. این زنان وقتی در تصاویر ظاهر می‌شوند معمولاً لباس و مدل مو و آرایش فرنگی دارند. تمام این زنان در محیط‌های بسته مثل خانه، سالن ورزش و قصرنمایان می‌شوند و معمولاً با اسم خاص نامیده نمی‌شوند، بلکه یا با مقامشان، مثل ملکه اسپانیا و یا در وابستگی با یک مرد، مثل مادر پرویز، زن عبدالله و غیره نامیده می‌شوند. مردان، همه با ریش تراشیده و با آرایش فرنگی، بر خلاف زنان در همه جای کتاب درسی در محیط‌های بسته و باز از گدا تا پادشاه نقش دارند و اغلب با اسم خاص نامیده شده‌اند.

در کتاب سال ۱۳۹۰ به نوعی با یک تناقض روبه‌رو هستیم. از یک طرف نویسندگان کتاب درسی نمی‌توانند واقعیات جامعه امروز ایران از قبیل کار و تحصیل زنان را انکار کنند، از طرف دیگر کتاب باید با برداشت نظام حاکم از سنت‌های اسلامی-ایرانی درمورد زنان و نقش‌های جنسیتی هماهنگ باشد. در این کتاب تمام زنان، حتی در خانه کاملاً پوشیده و با حجاب هستند و هیچیک از برجستگی‌های بدن زن در بدن آنها نشان داده نمی‌شود. تنها راه تشخیص جنسیت حجاب است. هرکس که حجاب دارد زن است و آنکه ندارد مرد. مؤلف معتقد است که از این موضوع می‌توان برداشت فمینیستی هم کرد، زیرا که ارزش زنان به بدنشان نزول پیدا نکرده است. از طرف دیگر زنان علاوه بر نقش مادری و تربیتی در نقش‌های متنوعی مانند کوهنوردان کوه اورست، دانشمند، معلم و شاعر هم ظاهر می‌شوند. نویسنده اشاره می‌کند که در موارد معدودی زنان در این کتاب با اسم خاص نامیده می‌شوند. در کتاب 1390 هم

مانند کتاب سال ۱۳۵۴ زنان در رابطه با مردان نامیده می‌شوند، مثل مادر بزرگ مجید. با وجود اینکه زنان در کتاب سال ۱۳۹۰ در نقش‌های متنوع ظاهر شده‌اند، میزان حضور آنان در کتاب نسبت به مردان بسیار اندک و ناچیز است. زنان با وجود نقش‌های متنوع به جز در مواردی معدود مثل کوهنورد، همیشه در محیط‌های بسته، مثل کلاس درس، خانه و یا آزمایشگاه دیده می‌شوند. این حالی است که مردان مانند کتاب سال ۱۳۵۴ در نقش‌های متنوع و در اکثر صفحات کتاب حضور دارند.

نکته جالب دیگر این است که در کتاب درسی سال ۱۳۹۰ هیچگاه زنان در محیط کار با مردان نمایان نمی‌شوند. مثلاً دانشمند زن که در آزمایشگاه است در کنار دانشمندان زن دیگر کار می‌کند و یا معلم زن همیشه با دانش آموزان زن دیده می‌شود. در حالی که در کتاب سال ۱۳۵۴ زنان همیشه در محیط کاری با مردان در تماسند. مثل ملکه اسپانیا که در قصر با کریستف کلمب حرف می‌زند یا مادر کودک که با مدیر مدرسه صحبت می‌کند.

در بخش دوم کتاب به بازنمایی نقش‌های زنان در مقایسه با مردان پرداخته می‌شود. در این بخش نویسنده نشان می‌دهد که مردان در کتاب سال ۱۳۵۴ گاهی به عنوان قهرمان ظاهر می‌شوند در صورتی که زنان تنها در نقش مادر قهرمان و برای مثال با نام مادر رستم، مادر ادیسون و غیره حضور کم رنگی در کنار این مردان دارند. همچنین زنان معمولاً در نقش‌های مغلوب ظاهر می‌شوند، در حالی که مردان در نقش‌های غالب. در کتاب سال ۱۳۹۰ هم همین موضوع به چشم می‌خورد. در واقع هر دو کتاب به نوعی کار خانه و تربیت فرزندان را کار زن و مشاغل دیگر و سرپرستی خانواده را کار مرد می‌دانند. به این طریق "کلیشه نقش‌های جنسیتی" را ترویج می‌کنند. نکته جالب دیگر اینکه در هر دو کتاب هر جا کلمه آدم و یا انسان می‌آید، در تصویر و یا ادامه مطلب روشن می‌شود که منظور از انسان "نوع مذکر" آن است و این نوعی حذف زنان از کتاب درسی و بازنمایی آنان به عنوان جنس دوم است.

بخش آخر کتاب که مهم‌ترین بخش کتاب هم هست به بررسی نوع روابط در دو کتاب می‌پردازد. نویسنده روابط را به دو دسته‌ی روابط در اجتماع همجنس و روابط در اجتماع دو جنس تقسیم می‌کند. در کتاب سال ۱۳۵۴ زنان تنها یک بار در اجتماع همجنس و در رابطه با یکدیگر ظاهر می‌شوند. به جز این یک‌بار آنان همیشه در رابطه با مردان و یا فرزند پسر خود ترسیم می‌شوند. اما در همین کتاب مردان هم با زنان (اجتماع دو جنس) ظاهر می‌شوند و هم با مردان (اجتماع هم جنس). حضور مردان در کنار هم به گونه‌های متفاوتی رخ می‌دهد. مثل دوستی به مثابه برادری و یا دوستی فرد فرادست و فرودست، مثلاً پادشاهی که دوست درویشی دارد. در اجتماع دو جنس زنان و مردان با هم در خانواده و یا مشاغل ظاهر می‌شوند. آن‌ها روابطی رسمی و یا غیر رسمی با هم دارند.

در کتاب سال ۱۳۹۰ زنان و مردان خیلی کم در یک تصویر یا نوشته با هم حضور دارند. این حضور معمولاً در محیط بسته و در خانواده است و به طور دقیق در متن درس اشاره می‌شود که افراد چه نسبتی با هم دارند. در موارد بسیار معدودی زنان با مردان در مکان‌های عمومی هم دیده می‌شوند. در این شرایط زنان پوشش چادر دارند و همیشه فرزندی با آن‌هاست. آن‌ها با مردان رابطه‌ی مستقیم ندارند، بلکه از کودکان به عنوان رابط استفاده می‌شود. در این نوع تصاویر اما روشن نیست که آیا زن و مرد محرم هستند یا نه. در کتاب درسی سال ۱۳۹۰ چه زنان و چه مردان بیشتر در اجتماع همجنس دیده می‌شوند. اجتماع همجنس زنان بیشتر مدرسه است. روشن نیست که آیا دانش آموزان با هم دوستند و یا فقط

همکلاسند. رابطه آنها فقط محدود به مدرسه و یا روابط خانواده است. دوستی در روابط بین زنان اصلاً به طور مستقیم مطرح نمی‌شود. روابط بین مردان را اما می‌توان به چند دسته طبقه بندی کرد. دسته اول مردان و فداکاری: در این طبقه بندی نشان داده می‌شود که مردان در رابطه باهم به دلایل مختلف برای همدیگر و یا برای ایران فداکاری می‌کنند. حکایت سه درویشی که در مسجدی می‌خوابند و یکی از آنها تا صبح جلوی در بیدار می‌ماند که سرما داخل نیاید و یارانش بتوانند بخوابند، از این قبیل فداکاری‌هاست. دسته دوم مردانی هستند که در محیطی اجباری با هم هستند، مثلاً در کلاس درس دسته‌جمعی سرود می‌خوانند. نوع سوم حضور مردان در کنار یکدیگر در جنگ است. جنگ و فداکاری برای اسلام یا میهن در کتاب درسی سال 1390 به کرات ترسیم شده است و تصاویر متنوعی از مردان در حال جنگ دیده می‌شود. مردان در این تصاویر به عنوان قهرمان و ایثارگر شناخته می‌شوند. با وجود اینکه موضوع جنسیت در کتاب‌های درسی موضوع جدیدی نیست [7]، اما در این کتاب نویسنده با تکیه بر نظریه های دیگری کتاب‌های درسی را بررسی و تحلیل کرده. این کتاب به فارسی نیز ترجمه شده و به زودی منتشر می‌شود.

[1] Khorshid, Khodabakhshreshad: Darstellung von Geschlechterverhältnissen in iranischen Grundschulbüchern, BIH 35, Hrdg. Stephan Conermann, Bonn 2015.

[2] Governmentality

[3] Hegemony

[4] مفهوم اجتماع همجنس با مفهوم همجنس خواهی یا همجنس گرایی متفاوت است. اجتماع [4] همجنس به اجتماعی گفته می‌شود که از افراد یک جنس تشکیل شده باشد. حمام‌های عمومی زنانه یا مردانه. مولودی‌خوانی‌های زنانه و یا قهوه‌خانه‌هایی که ورود زنان در آن ممنوع است، مثال‌هایی از اجتماع همجنس هستند.

[5] Najmabadi, Afsaneh: Women with Mustaches and Men without Beards. Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity. California 2005, S 57.

[6] Heteronormativity

[7] Peyvandi, Saeed: Discrimination and Intolerance in Iran's Textbooks. Washington. 2008; Mehran, Golnar: The portrayal of the "insider" and "outsider" in the school textbooks of the Islamic Republic of Iran. In: Teaching for tolerance in Muslim majority societies. 2007.